

Eklerin Sosyo-Kültürel Değer Barındırma Potansiyeli: Büyük Valide Han

MURAT ÇETİN VE ECE ÇOKCA, MİMARİ KORUMA DİSİPLİNİ VE KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA EK KAVRAMINI, İSTANBUL'UN HANLAR BÖLGESİ'NDE YER ALAN BÜYÜK VALİDE HAN ÜZERİNDEN OKUYARAK, EKLERİN BİR KÜLTÜREL VARLIK OLARAK KABULÜNÜN KORUMA ANLAYIŞINA KATKISINI TARTIŞMAYA DAHİL ETMEYİ HEDEFLİYOR.

Murat Çetin, Ece Çokca ■

Bu yazı, oldukça tartışmalı ve nazik bir mesele olan “mimarlıkta ‘ek’ olgusu” konusunu problemleştiriyor ve eklerin barındırabileceği “biriktirilmiş değerler” ve bu kümülatif “kültürel” değerler silsilesinin, yine bu eklerin “morfolojik” özellikleriyle olası ilişkilerini kurmaya çalışıyor. Büyük Valide Han avlu ekleri hakkında sistematik bir veriler bütünü sunarak bu konudaki yeni ve alternatif tartışmalar için sağlam bir zemin hazırlamaya, yeni bir okuma denemesi yapmaya çalışacağız. Çalışmamız temel olarak kimi tarihi yapıların ilk bakışta göz ardı edilebilen, ancak çeşitli açılardan değerli olarak tanımlanabilecek eklerinden tamamıyla arındırılarak özgün hallerine kavuşturulmasına yönelik iyi niyetli ve bilimsel ilkelerin, özellikle de içinde bulunduğumuz aşırı yoğun yapılaşma tehdidi altındaki ve kültür alanlarının sahte ve steril bir tarihselcilikle “soylulaştırılması” yönündeki şiddetli baskı ortamındaki koşullar göz önüne alınarak biçimlendi. Yine de çalışmamızın bazı kötü niyetli müdahalelere dayanak olarak kullanılması olasılığını da gündeme taşıyarak, bazı özel değer taşıyabilecek eklerin bu yozlaşma tehdidine karşı birer tampon, birer fren mekanizması olabileme fırsatını tartışmaya açmayı ve bunu yaparken de mimarlık ve koruma ilişkileri bağlamında akademik ve somut bir taban oluşturmayı hedefliyoruz.

Kuşkusuz ki tarihi mirasın korunması disiplininin konvansiyonel ölçütleri çerçevesinde genellikle “muhdes” olarak nitelendirilen ve dolayısıyla ayıklanıp yok edilmesi gereken “ek”

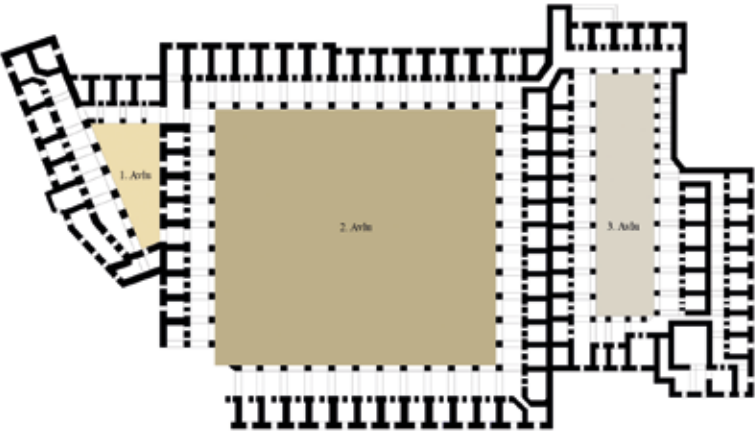
kavramı, çoğu zaman sorunlu olsa da önemli veriler ve potansiyeller de barındırabilen karmaşık ve kültürel bir olgu. Günümüzdeki çağdaş koruma ilkelerinin aydınlatarak ortaya koyduğu hassas dengelere dayalı yaklaşımda ise korumanın kapsamı, tüm kültürel mirasın korunması bağlamında özellikle de “somut olmayan” (intangible) kültür değerlerinin korunması boyutunu da içerecek şekilde genişlemiş durumda. Tarihi yapıların evrilme ve birikim süreçlerinde önemli rol oynayan ve yapı bütünlüğünün asal bir parçası haline gelmiş eklerin de duyarlı bir şekilde değerlendirilmeye başlanması, bu yönde özgün örnek ve uygulamalar sergilenmesi ve yeni değer katmanlarının bir süreklilik içinde oluşturulması¹ umut verici işaretler. Mimari koruma disiplini ve kültürü bu karmaşıklığa dair önemli bir tartışma birikimi oluşturmuş halde ve bunları bugün artık olgun bir niteliğe kavuşturmuş görünmekte.

Ne var ki günümüz kent yönetimleri, çıkarılan çeşitli yasal düzenlemelerle bu birikimi ve oluşagelen ilkeleri manipüle ederek oldukça zararlı uygulamaları kolaylıkla gerçekleştirebiliyor. Bu tür kurnazca denebilecek yozlaştırma ve soylulaştırma girişimlerine karşı yeni stratejilere ve bu doğrultuda yeni bir düşünsel sürece (ve paradigma değişikliğine) öncelikle ve ivedilikle ihtiyacımız var. Ve bu düşünsel süreç de üzerine inşa edilebileceği sistematik bir tabana, analitik bir temele gereksinim duymakta. Biz de bu temelin, organik biçimde gelişmiş ve arkasında sosyo-kültürel bir derinlik bulunabilecek mevcut eklemleme

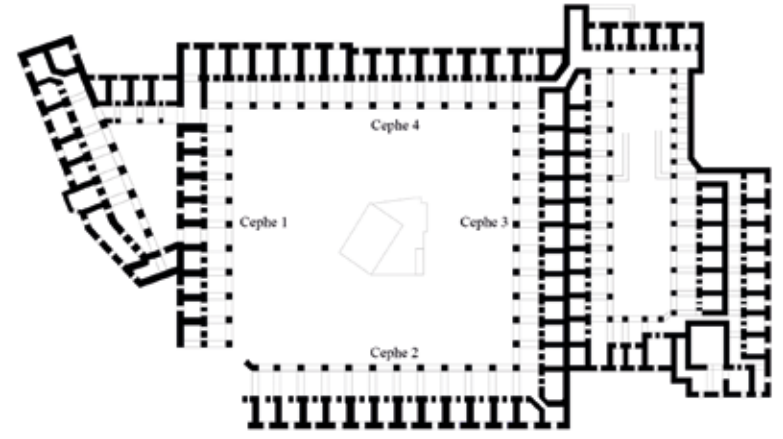

süreçlerinin ve bu süreçlerin fiziki/mekansal tezahürlerinin başka bir mercekten yeniden ele alınmasından doğabileceği düşüncesinden hareket ederek bu çalışmayı gerçekleştirdik. Ve pek çok yatırımcı ve müteahhit tarafından yenilenmek ve kültürel miras için çok zararlı olabileceği çokça tartışılan turizm sektörüne² açılmak üzere iştahla göz dikilen Tarihi Yarımada'ya ve buradaki organik süreçlere yoğunlaşmayı seçtik.

Özellikle Tarihi Yarımada ve Hanlar Bölgesi için son zamanlarda çıkarılan ve yapılaşmanın önünü açan resmi kararlarla birlikte tarihi mirasın üzerindeki derin birikim katmanlarını tamamen ortadan kaldırarak steril ve sahte bir tarihsel dekor yaratmaya yönelik “açık ve yakın” bir tehdit oluşturuldu. Bu durum göz önüne alındığında, söz konusu alandaki ve özellikle de hanlardaki gündelik hayatın kendiliğinden ürettiği ekleri, birikim

BÜYÜK VALİDE HAN PLANI - AVLULAR

BÜYÜK VALİDE HAN PLANI - 2. AVLU CEPHELERİ

süreçlerinin “mekansal tortuları” olarak incelemenin önemli ve sağlıklı bir başlangıç olacağı görüşündeyiz.

İstanbul Eminönü Hanlar Bölgesi’nde yer alan en önemli yapılardan biri olan Büyük Valide Han’ın orta avlu eklerine odaklanarak onları morfolojik açıdan sistemli bir şekilde betimleyeceğiz ve tanımladığımız bu morfolojik dilin ve gramatik yapısının arkasındaki kültürel içeriği,³ bu dilin fiziki unsurlarıyla ilişkilendirmeye çalışacağız. Bunu da mimari morfoloji ve tipolojinin temel araçlarını kullanarak çeşitli ölçütler doğrultusunda analiz ederek yapacağız.

Konvansiyonel koruma ölçütleri açısından ilk bakışta tarihi yapının özgün bütünlüğüne aykırı gibi görünebilen bu eklerin, günümüz çağdaş koruma anlayışıyla bakıldığında, arkasında barındırdığı sosyo-kültürel değişim ve birikim öyküsüyle yeni bir gerçeklik ve yeni bir özgün bütünlük sunmakta olduğunu düşünüyoruz. Bu ekler, sabit bir tarihsel noktadan bakıldığında yapının özgün işlevinin mekansal yansıması olan “han morfolojisinin” asal unsurlarından olan “arkadlı yapı tipolojisine” düzensiz biçimde eklenmiş birtakım yapı bileşenleri kombinasyonları gibi algılanabilir ve yapının özgün haline döndürülmesi gerekçesiyle sterilize edilerek bu eklerden temizlenmesi için dayanak sunabilir. Oysa bu ekler, ülkenin ekonomik tarihindeki özellikle belirli bir dönemin ve bu dönemdeki ticari, sosyal ve kültürel dönüşümlerin tanıklığını yapmış, buradaki sosyo-ekonomik yapının son yüzyıldaki önemli değişimlerini somutlaştırmış, çok uzun dönem bölgeye özgü bir gündelik yaşantının resmini çizegelmiş organik mekansal oluşumlar ve hatta sınıfsal bir mekan ayrışmasının somut

yansımalarını taşıyan mimari öğeler. Özellikle, toplumdaki küçük esnaf ve işçi (özellikle göçmen işçi) sınıfının geçirdiği süreçlerin fiziki ve mekansal kanıtlarını taşıdıkları düşünüldüğünde bu eklerin bir çırpıda kenara itilip tamamen yok edilmeye layık olmayabilecekleri, hiç olmazsa bu açıdan sistematik bir şekilde belgelendirilmeye değer oldukları üzerinde uzlaşılabilir.

TARİHİ DOKUDA “EK” OLGUSU TARTIŞMALARI
Kuşkusuz mimarlık özünde bir eklenme (ve eklenme) ürünüdür. Hiçbir yapı, mekan hiç yoktan var olmaz ve her biri daha önce mevcut bir bağlama eklenerek melezleşir ve bu şekilde var olur. Gerek tarihi gerek çağdaş yapıları tarihsel bir perspektifte inceleyen Byard (2005), ek kavramını mimarlığın üretim sürecinin olağan bir unsuru olarak görür. Macdonald (2015), tarihi dokuya eklenmiş başarılı entegrasyon örneklerini gözler önüne sererken Grimmer (2010) ise bu eklenme sürecini daha normatif açıdan formüle etmeye gayret eder. Diğer bir yandan, Semes (2009) ise, eklerin tarihi yapıyla ilişkilerinde “etik” olgusunun önemine vurgu yapar. Perez de Arce (2015) bu eklerin kent dönüşümüyle ilişkisine dair boyutunu tartışır ki bu nokta bu makalenin argümanı ile örtüşür nitelikte. Serageldin (1989; 1995) mimari oluşumların her türünü, yalnızca toplumun doğrudan ve özgürce bir dışavurumu olarak değil ayrıca geçmiş ve gelecek arasında koparılmaması gereken bir süreklilik olarak görür. Oliver (2006)’ın vernaküler mimarının değerini “ihtiyaçların inşası” olgusunda aradığı kültür referanslı argümanı ile toplumsal biçimlenmesinin değerlendirilmesinde önemli yer tutacağı ileri sürülebilir.

Koruma literatürü kapsamında, tarihi yapılara yapılan, dönem özellikleri taşıyan nitelikli ekler dışında, “muhtes” olarak değerlendirilecek eklere yönelik ilke ve kriterler de çeşitli belgelerle ortaya konmuş. Tarihi dokudaki çağdaş eklerin nasıl tasarlanacağına ve inşa edileceğine dair ilkeler de çeşitli kılavuzlar halinde belirlenmiş.⁴

Ancak organik biçimde türeyen, tarihsel süreklilik içinde kendiliğinden oluşagelen eklenme izlerinin nasıl, hangi ilkeler ve yaklaşımlar doğrultusunda değerlendirileceği henüz tartışılmış değil. Kültürün tüm unsurlarıyla tutarlı bir gramere sahip bir tür dil olarak algılanabileceği⁵ ve bu dildeki gramatik bozulmaların kültürel yozlaşma ile ilişkilendirilebileceği görüşü, bu yaklaşımların temelini oluşturma potansiyeli barındırıyor.

FİZİKİ “EK” VE SOSYO-KÜLTÜREL “EKLENME” İLİŞKİSİ

Fiziki ek olgusu, kuşkusuz, hemen her durumda yapının zaman içinde cevap verememeye başladığı gereksinimlerin lokal (yerel) ve parçacık olarak giderilme çabasının⁶ bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu noktada fiziki eklenmenin niteliği, diğer deyişle “muhtes” oluşu, sanat ve mimarlık tarihçileri ile mimari koruma ve restorasyon uzmanlarınca belirlenen bir uzmanlık yargısıdır. Ve bu yargıya da fiziki yapının “eskilik ve sanatsal özgünlük” değerlerine, toplumsal süreçlerin ürettiği diğer sosyo-kültürel değerlerden bir ölçü daha fazla önem atfedilen bir üst değerlendirme sonucu varılır. Kültürel mirasın yok olması ya da tamamen yozlaştırılması tehlikeleri altında bu, kuşkusuz çok doğru ve kaçınılmaz bir tavidir. Ancak, bu tehlike “rekonstrüksiyon”, “ihya” ve benzeri adlarla şekil değiştirerek

korumanın koyduğu ilkelerin kişisel çıkarlar lehine (toplum ve kültürünün ise aleyhine) kullanıldığı bugünkü durumda, eklerin yeniden okunmasına yönelik yeni yaklaşımların gerektiği de şüphe götürmez bir gerçek.

Alternatif okuma önerimiz, bir yandan da mimarlık literatüründeki yapıbozumcu eğilimin bakış açısına dayanarak “muhtes” tanımını problemleştirmekte ve olumsuz olarak değerlendirilemeyen eklerdeki olumlu potansiyelin ortaya çıkarılmasını ve bu ekleri her tür denetim, baskı ve kontrole rağmen toplumun sürekli olarak üretgelmesinin arka planını araştırmayı hedefliyor. Yoğun ticaret yaşamının sürekliliğini, geleneksel (vernaküler) kent biçimlenmeleri ve geleneksel alışkanlıklar, gündelik hayat ve mekansal yansımaları (Lefebvre, 1991), yerel toplulukların kent mekanındaki hakları gibi toplumsal unsurlar ile ilişkilendiren bu çalışma, mimari eklerin birer “yığılma” ögesi⁷ olma potansiyelini araştırıyor. Özellikle kentsel ve mimari koruma disiplini bağlamında, mimari korumaya yönelik değerlendirme kategorilerinde kısmen de olsa göz ardı edilen bazı sosyolojik unsurların Hanlar Bölgesi özelinde tartışmaya açmak istiyoruz. Bu noktada, vaka olarak problemi iyi temsil ettiğini varsayarak seçtiğimiz Büyük Valide Han’ın orta avlusundaki ekleri biçimsel açıdan ve onu üreten toplumsal ve ekonomik süreçler açısından inceleyeceğiz.

BÜYÜK VALİDE HAN ORTA AVLU EKLENME SÜRECİ: MORFOLOJİK VE KÜLTÜREL BİR ANALİZ
İstanbul Tarihi Yarımada’daki Hanlar bölgesinde yer alan ve 17. yüzyıldan günümüze kadar ticaretin en yoğun olduğu hanlardan biri olan Büyük Valide Han yüzyıllar içinde geçirdiği

sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşüm sürecinde avlularına çok sayıda yapısal ek almış. Eminönü Hanlar Bölgesi'nin zaman içerisinde geçirdiği sosyo-ekonomik dönüşüme Büyük Valide Han'ın (tipik ve atipik eklemleme örneklerini bir arada barındıran) orta avlusu özelinde bakarak hana farklı dönemlerde eklenmiş olan yapısal eklerin çeşitli özelliklerine göre sınıflandırdık ve sistematik bir şekilde analiz ettik. "Ek" kavramını, ana yapının gerek bedenine, gerekse bu beden içerisindeki boşluklara eklenen yapısal bileşenler ve özellikle de bu bileşenlerin tanımlı, mekansal bir bütün oluşturduğu birimler olarak ele aldık. Gerek mülkiyet gerek işlev gerekse de kültürel unsurlar bağlamında mekansal tanımlılığı "ek" olarak değerlendirilecek öğelerin temel ölçütü olarak belirledik ve bunu sağlamayan ek öğeleri analitik çalışmamız kapsamı dışında bıraktık. Dolayısıyla, Büyük Valide Han'ı özgün yapı olarak kabul edip 19. yüzyıl ve sonrasında hanın orta avlusundaki cephelerin her birine eklenen hacimsel yapıları "ek" olarak tanımladık.

Tarihi Yarımada'nın, Hanlar Bölgesi'nin ve hanın kendi tarihçesine yönelik ansiklopedi maddeleri,⁸ kitaplar,⁹ makaleler,¹⁰ tezler¹¹ ve haritalar¹² gibi kaynakların kapsamlı bir değerlendirmesinin ardından tarihi dokuda ek kavramı (ve bunun toplumsal boyutları) üzerinden yola çıktık. Büyük Valide Han'da bulunan üç avludan özgün nitelikler barındıran ve yeterli çeşitlilik gösteren orta avlusunda yer alan yapısal ekler, özgün yapı ile eklerin ilişkisi, eklerin malzemesi, boyutu, işlevi, oranı, geometrisi gibi parametreler oluşturularak cephe özelinde; eklerin cephelerde yer alan kemerlerle olan ilişki durumu ise volumetrik ve planimetrik ilişkiler başlıkları altında incelendi ve analiz paftaları oluşturuldu.¹³ Bu çalışmayla birlikte, hanlara dönemsel olarak eklenmiş

yapıların kendi içinde ve mevcut yapı ile beraber değerlendirilebilirliği de araştırıldı.

Büyük Valide Han'ın orta avlusundaki ekleri mimari yönden sınıflandırmak üzere iki ana başlık oluşturduk. Bunların ilki olan eklerin içkin morfolojik özelliklerini, eklerin özgün-muhdes ilişkisi, işlevi, malzemesi, arkadla (cephe kemerleri) orantısı ve geometrisi üzerine sınıflandırmalarla inceledik. İkinci olarak ise eklerin özgün yapı ile olan ilişkisini, planimetrik, volumetrik ve malzeme ilişkileri olmak üzere üç başlık altında sınıflandırarak değerlendirdik. Bunlardan birincisini plan bazında incelerken diğer ikisini kesit özelinde ele aldık. Tarihi ekler üzerinden Büyük Valide Han'ın sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşüm sürecini anlayabilmek için handaki işkollarının tarihsel süreç içindeki değişimini ve hanın sosyal yapısındaki dönüşümü de araştırdık. Bu çerçevede, biçimsel analizleri tamamladıktan sonra yapısal eklerle girerek buradaki işkollarını belirledik, orada çalışan esnaftan ve görevlilerden hanla ve ek yapılarla ilgili bilgiler alarak hanın sosyo-ekonomik

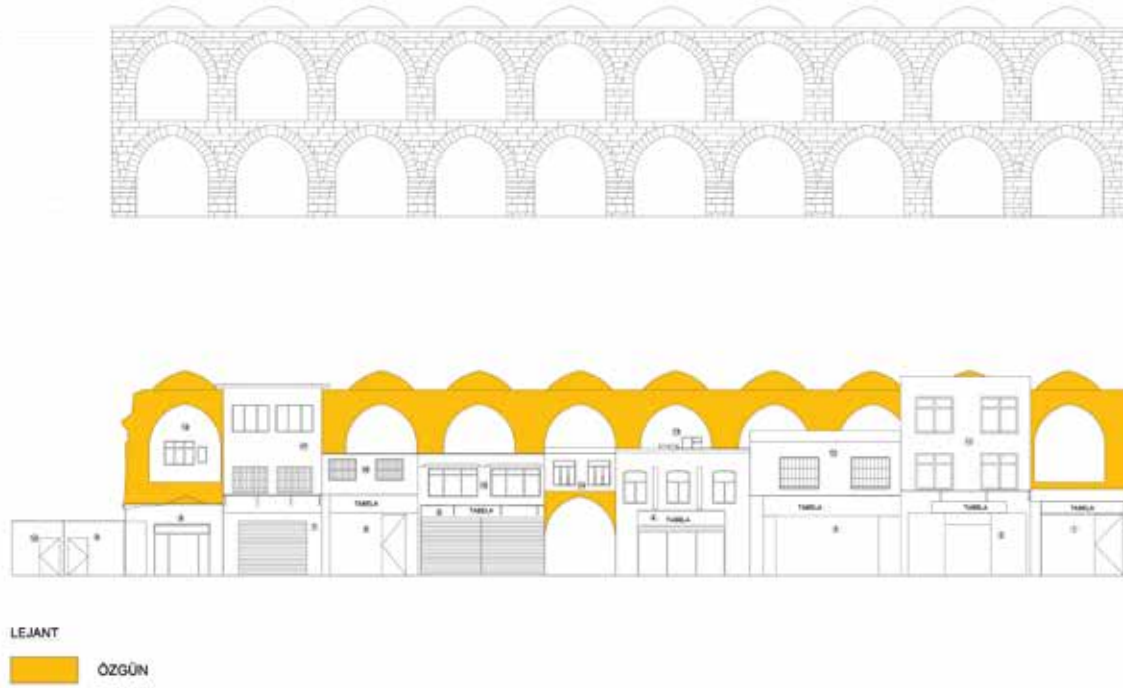
dönüşümünü araştırdık. Bu sözlü tarih araştırmasını 4 Numaralı Koruma Kurulu ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerindeki belgeleri tarayarak pekiştirdik. Analizlere atlık olmak üzere, hanın orta avlusunda bulunan her bir yapısal ekin fotoğrafı çekildi ve bu panoramik fotoğraflarla ve bunlardan türetilen çizimlerle cepheler oluşturuldu. Bu çizimler üzerinden ise yukarıda belirlenen sınıflandırma ilkeleri doğrultusunda analitik çizimler üretildi.

210 odalı bir konaklama mekanı olan Büyük Valide Han, yapıldığı dönemden itibaren bekar İranlıların ikamet yeri olan 1931 yılında vilayet tarafından ikamet amaçlı kullanılmayacağına karar verilmesi nedeniyle boşaltılmış ve burada bulunan bekar odaları ticarethane olarak kiraya verilmeye başlanmış. Bu durumun eklemleme sürecinin ivmelenmesinde en etkili faktör olduğu üzerinde uzlaşıyor.¹⁴ 1950 sonrasında ise mülkiyet transferleri ve özellikle de veraset yoluyla çok fazla mülkiyet değişikliği ve çoğalan hissedar sayısı, eklerdeki çeşitliliği artıran bir unsur olarak dikkati çekiyor.¹⁵ Büyük Valide Han'daki eklerin yapılışı İstanbul'un 19. yüzyılda hızlı endüstrileşen bir şehir olması ile de kuşkusuz bağlantılı. Ekler bir yandan küçük üreticilerin mekan ihtiyacını karşılamak üzere artarken bir yandan da bu işyerlerinde çalışan insanlara, yakın mesafeden işe ulaşabilecekleri konaklama mekanları sunmak üzere oluşturulmuş. 1904 tarihli Goad haritalarına bakılarak orta avluda 13 adet taş veya tuğladan yapılmış, 22

adet ahşaptan yapılmış, 1 adet de hem ahşap hem taş veya tuğla kullanılarak karma yapılmış olan ek bulunduğu gözlenirken Pervitch haritalarından 1922-45 arası dönemde eklerin ağırlıklı olarak ahşap malzemeden çok taş veya tuğla malzeme kullanılarak yapıldığı ve sayılarının çok arttığı izlenimi ediniliyor. Yapıldığı dönemden bu yana burada canlı olan ticaret hayatı günümüzde yerini küçük üretime ve toptancılara bırakmış. Bugün avlunun giriş bölümünde yer alan eklerin büyük bir bölümü toptancıların depoları olarak işlev görüyor. Bir üst katta ise çoğunlukla kalıpcılar ve dökümcülerin atölyeleri yer alıyor.

Hanlara özgü olmak üzere yeni bir okuma ve sınıflandırma modeli öneriyoruz. Kökleri Alexander'ın (1977) Desen Dili; Kentler, Binalar, Yapılar çalışmasında ortaya koyduğu "tekrar eden unsurlar" mantığına dayanan bu modeli, düzensiz görünüşlü eklerin altında yatan sistematigi keşfetmeye yönelik bir araçsallaştırma olarak ele aldık. Bu model kapsamında, hanın birinci avludan orta avluya (ikinci avlu) bağlanan cephesini "Cephe 1" olarak kabul ettik, diğer üç cepheyi de saat yönünün tersinde, sırasıyla "Cephe 2", "Cephe 3" ve "Cephe 4" şeklinde numaralandırdık. Özgün çalışma¹⁶ tüm cephelerin ayrıntılı analizini kapsamakla birlikte buradaki makale sınırlamaları kapsamında yalnızca 1 numaralı cephenin ilgili ölçütlere göre analizini sunacağız. Ekleri morfolojik olarak (ve cephe bazında) incelemek üzere beş ölçüt belirledik: özgün-ek ilişkisi, işlev,

"Eklerde var olduğunu ortaya çıkardığımız morfolojik dilin ve gramatik yapının arkasındaki sosyo-kültürel içerik, bu eklerin 'somut olmayan kültürel varlıklar kapsamında ele alınabilme' potansiyelini ortaya koyuyor."

CEPHE 1 ÖZGÜN MEKANLAR VE EKLER

malzeme, oran, geometri. Değerlendirmeleri de bunları kullanarak ve farklı lejantlarla görselleştirilerek yaptık. Öncelikle eklerden arındırıldığı varsayılan özgün arkad yapısını görselleştirerek, daha sonra sözü edilen ölçütlere göre analitik çizimler ürettik.

Buraya kadar eklerin özgün yapıdan bağımsız olarak kendi morfolojik özelliklerine odaklandık. Bundan sonrasındaysa bu eklerin mevcut yapıyla kurdukları biçimsel eklemleme ilişkilerini bu kez planimetri (plan) ve volumetri (kesit) tipolojileri üzerinden analiz edeceğiz.

Öncelikle plan bazında ekin arkad konturunun içinde ya da dışında olma durumu, daha sonra da ekin arkad boşluğunu kısmen ya da tamamen doldurma durumunu inceledik. Cephe 1'deki eklerin ağırlıklı olarak arkad konturunun dışına taşıdığı ve bu eklerden bir kısmının arkad boşluğunu tamamen, diğer bir kısmının ise kısmen doldurduğu gözlemledik. Bu boşluğu doldurma durumu, kesit bazında dört farklı tipolojide ortaya çıkıyor. Bunların "özgün ve eklerin örtü kesitleri ilişkilerine" dair detaylı alt açılımlarına bakıldığında ise han genelinde 19 tip (alt versiyonlarıyla 26 tip) ilişki biçimi saptadık.

Orta Avlu'daki eklerin morfolojik olarak sahip oldukları ve özgün han arkadıyla kurdukları ilişkilere göre eklerin

barındırdıkları "biçim dilini" yukarıdaki ölçütler doğrultusunda inceleyerek ortaya koyduk. Bu noktada bu biçim dilini oluşturan sosyo-ekonomik ve kültürel faktörleri incelemek amacıyla özellikle handaki ticaretin tarihçesine odaklandık. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden alınan 1929 yılına ait kadastral paftalardan, 1881 ile 1921 yılları arası Fransız Ticaret Yıllıkları'ndan, 1868 yılı Indicateur Constantinopolitain'dan, 1891-1930 yılları arası Annuaire Oriental yıllıklarından, 1931-1945 yılları Şark Ticaret Yıllıkları'ndan ve bu verilere paralel bir sözlü tarih çalışması olarak da hanın "odabaşı" ve "hamalbaşı" görevlerini uzun yıllardır yürüten kişilerle yürütülen açık uçlu röportajlardan faydalandık. Buradaki verilere dayanarak eklerdeki ticari işkollarının sürekliliği ve değişimini izledik.¹⁷

Bu izlek tablo ve histogramlarla yüzdellik değişimler bazında çok detaylı sonuçlar çıkarmış olmakla birlikte bu makalenin argümanı açısından özetlenecek olursa, 1881'den 1974 yılına kadar kayıtlardan izleri sürülen ve Büyük Valide Han'da faaliyet gösterdiği saptanan pek çok işkolunun bugün gerek teknolojik gelişmeler gerekse bu işlere olan talebin azalması yüzünden artık varlığını sürdüremediği gözleniyor. Bazı işkollarının kent yönetimleri tarafından başka merkezlere kaydırılmış olması da bu dönüşüme neden olmuş gibi. Dıñoğlu (2014) da 1908'den

itibaren 1920'lere kadar handaki esnaf oranında düzenli bir düşüş olduğunu ifade eder. Başlangıçta büyük çoğunluğu aile işletmeleri olan birimlerin bu özelliğini büyük ölçüde yitirdiği de gözleniyor. Ayrıca 1950'ler sonrasında handaki Ermeni kökenli esnaf oranında da ciddi bir düşme var. 1980'lerde ise ülkede serbest piyasa ekonomisine geçtik, handaki üretim yerine ithalat-ihracat faaliyetleri önem kazandı, bu da atölyeleri depolara çevirdi. Kuşkusuz ki bu da daha çok alan gereksinimi demektir, cephedeki mevcut ekin içine veya arkad kemerinin üst bölümüne asma ara katlar yapıldı. Bu ekler sadece ek ticari alanlar değil, çoğu zaman da kaçak işçi, çocuk işçi, göçmen işçi gibi hem ticaret hayatının hem de kentin toplumsal dinamiklerinin doğrudan mekansallaştığı bileşenlerdi. Dolayısıyla handa yer alan ekler, bu sosyal değişimleri somutlaştırmaları bakımından önemli tarihi, kültürel ve sosyo-ekonomik izler barındırıyorlar.

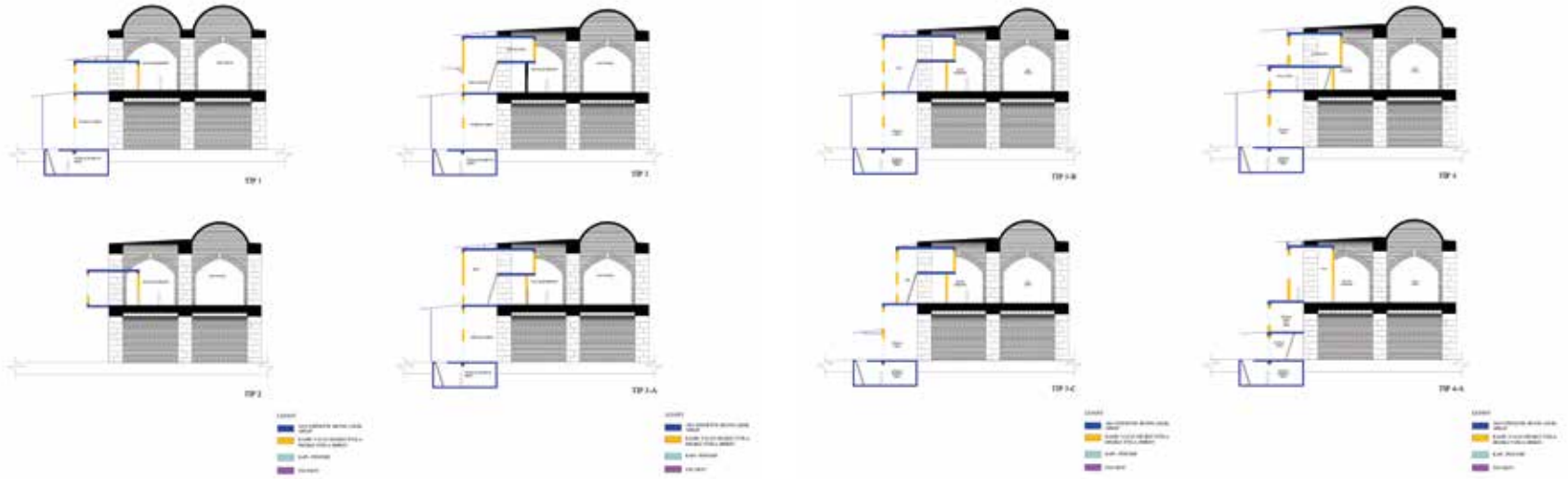
SONUÇ YERİNE

Eklerin birçoğunun yapı ve cephe özelliklerinin konvansiyonel uyumluluk ölçütleri açısından hanın orijinal yapısına uyum sağlamadığını, ancak ülkenin sosyo-ekonomik dönüşümüne paralel olarak ortaya çıkan ihtiyaçları gidermek üzere mevcut mekansal düzenlemelerin mülkiyet üniteleri bazında genişletildiğini (ara kat çıkmak, depo alanları oluşturmak gibi) ortaya

çıkardık. Eklerin, bu önemli ve anlamlı dönüşümleri yansıtacak birer kültürel birikim değeri olarak algılanabilecek potansiyel taşıdıkları sonucuna vardık. Bu potansiyeli, gerek eklerin kendi içindeki morfolojik özellikleri, gerekse eklerin mevcut yapı ile kurdukları biçimsel ilişkiler bağlamında sistematize ederek bu kültürel değerlere karşılık gelen morfolojik özellikleri tanımlanmaya çalıştık. Ekler, bu gözle bakıldığında, mimari (morfolojik) özellikler olarak kullanılan malzeme, kapı-pencere detayları ve bezemeler bakımından da ortak bir dile sahip. Ve bu eklerin kendi içlerinde gramatik bir uyum var. Üstelik işkollarının tarihsel sürecini simgeleyen ve içinde çok fazla insan hikayesinin de bulunduğu bu ekler, handaki yaşamışlığı dair izleri sonraki nesillere hatırlatan yapılar.

Görülüyor ki, Büyük Valide Han'daki gündelik hayatın kendiliğinden ürettiği bu avlu eklerini tarihsel ve sosyo-kültürel birikim süreçlerinin "mekansal tortuları" olarak algılamak mümkün. Yine görülmektedir ki, ilk bakışta tarihi yapının özgün bütünlüğüne aykırı ve düzensiz gibi görünen bu ekler, gerek o bölgeye özgü bir gündelik yaşantının gerekse ülkenin ekonomik tarihindeki (1930'lar, 1950'ler ve özellikle 1970'ler sonrası kırılma dönemlerindeki) ticari, sosyal ve kültürel dönüşümlerin tanıklığını yapmış, dolayısıyla hanlar bölgesindeki sosyo-ekonomik yapının 20. yüzyıldaki önemli değişimlerini somutlaştırmış, toplumsal ve (somut olmayan) kültürel "eklemleme" sürecini "kristalleştirmiş" organik mekansal oluşumlardır. Bu incelemelere bakılarak, söz konusu eklerin 1970'ler Türkiye'sinden itibaren gözlenen ve küçük esnaf, işçiler, yabancı göçmenler ve çeşitli etnik gruplar aleyhine gelişen sınıfsal bir mekan ayrışmasının da somut yansımalarını taşıyan mimari öğeler olduğunu ileri sürmek olası.

Eklerde var olduğunu ortaya çıkardığımız morfolojik dilin ve gramatik yapının arkasındaki sosyo-kültürel içerik, bir yandan bu eklerin "somut olmayan kültürel varlıklar kapsamında ele alınabilme" potansiyelini ortaya koyuyor. Diğer yandan da Tarihi Yarımada'daki Hanlar Bölgesi'nin içinde bulunduğu "aşırı yoğun yapılaşma tehdidi" ve kültür alanlarının sahte ve steril bir tarihselcilikle "soyulaştırılması"

EKLERİN STRÜKTÜR VE MALZEME ANALİZİ

yönündeki şiddetli baskı ortamına karşı alternatif bir direniş dayanağı olma potansiyelini de taşıyor. Dolayısıyla, kültürel mirasın korunmasında “eklerin ayıklanarak özgün yapıya ulaşılması” olgusundan “eklerin de korunması aracılığıyla süreç ve birikimlerin korunması” kavramına doğru bir paradigma kayması gerekliliğine işaret ediyoruz. Diğer bir deyişle, eklerin kültürel mirasın sahteleşmesi, sterilizasyonu ve soylulaştırılarak devrine karşı yeni birer değer olarak koruma kapsamına katılmasına dair bir argümanın geliştirilmesine dayanak üretiyoruz.

Buradan yola çıkarak bu çalışmayı takip eden araştırmalar sonucunda, geleneksel han dokusundaki bu organik eklerin tarihi dokuya sağladığı katkıların da tartışılmaya başlanabileceğini, bu süreç sonrasında hanın ticari ve sosyal tarihinin de bir kültür değeri olarak tescillenip içinde çalışanları da yerinden etmeden, burada mevcut gündelik yaşantının yansımalarıyla birlikte korunabilirliğine dair düşünsel zeminin doğmaya başlayabileceğini umuyoruz.

NOTLAR

- 1 Cantacuzino, S. (1985). Architecture in Continuity; Building in the Islamic World Today, New York, Aperture.
- 2 Çetin, M. (2011) “The Role Of Architecture On Tourism Industry; The Problem Of (Mis)Use Of Building Technology And Language Of Heritage”, Ed: P.O.Pablos, R.Tennyson, J.Zhao (ed.) Global Hospitality and Tourism Management Technologies, New York, IGI Global, 102-115.
- 3 Çetin, M. (2011) “The Role Of Architecture On Tourism Industry; The Problem Of (Mis)Use Of Building Technology And Language Of Heritage”, Ed: P.O.Pablos, R.Tennyson, J.Zhao (ed.) Global Hospitality and Tourism Management

- Technologies, New York, IGI Global, 102-115.
- 4 -1976, The Secretary of the Interior's Standards for Rehabilitation & Illustrated Guidelines for Rehabilitating Historic Buildings”, ISBN 0-16-035979-1.
- 2005, UNESCO World Heritage Centre, Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture— Managing the Historic Urban Landscape (Vienna: UNESCO World Heritage Centre, 2005). 5. Dünya Miras Merkezi (The World Heritage Center)'in Dünya Miras Şehirleri programı, tarihi kentsel alanlardaki çağdaş mimari eklerin etkisini araştırmayı da içererek Tarihi Kentsel Peyzajlar hakkında öneri geliştirmekle ilgilenir. Bakınız: <http://whc.unesco.org/en/cities>
- 2001, United Kingdom's Commission for Architecture and the Built Environment (CABE) and English Heritage, Building in Context: New Development in Historic Areas (2001), erişim <http://www.designcouncil.org.uk/sites/default/files/asset/document/building-in-context-new-development-in-historic-areas.pdf>
- NSW, 2005, Ayrıca bkz: NSW Heritage Office and Royal Australian Institute of Architects (NSW Chapter), Design in Context: Guidelines for Infill Development in the Historic Environment (Sydney: NSW Heritage Office and RAI NSW, 2005), erişim <http://www.environment.nsw.gov.au/resources/heritagebranch/heritage/DesignInContext.pdf>
- 5 Çetin, M. (2001). “Kültürel Varlığın Korunması ve Yenilenmesi Sorunsalı; Tarihi Çevrede Dilbilimsel Yozlaşma”, Mimarist, N. 2, 40-48.
- 6 Steele, J. (1992). Architecture for a Changing World, New York, Wiley.
- 7 Doyduk, S., “Conservation of Layers of Historic Cities; Problems of Urban- Archaeological Heritage in Islamic Countries”, First International Conference for Urban & Architecture Heritage in Islamic Countries: Its Role in Cultural & Economic Development, Riyad, Saudi Arabia, 23-28 May 2010, 46-59.
- 8 Akbayar, N. (2015). Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 7, İstanbul.

- 9 Güran, 1978; Çelik, 1996; Kuban, 2010; Gülenaz, 2011
- 10 Akar, 2009; Boyacıoğlu, 2010
- 11 Akçe, 2008; Eyüboğlu, 1998; Kösemen, 2005
- 12 Pervititch, Alman Mavileri, Goad gibi haritalar
- 13 Çokça, E. (2016). Büyük Valide Han'ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Dönüşüm Sürecinin Tarihi Ekler Üzerinden İrdelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Lisans Programı.
- 14 Gülenaz, 2010; Baykan vd., 2014
- 15 Baykan vd., 2014
- 16 Çokça, 2016
- 17 Çokça, 2016

KAYNAKLAR

- Akar, T. (2009). Osmanlı Kentinde Ticari Mekanlar Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekanları Literatür Değerlendirmesi, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 7, N. 13.
- Akçe, M. (2008). Tarihi Yarımada İçerisinde Bulunan Hanlar Bölgesi'nin Kentsel Tasarım İlkeleri Açısından İncelenmesi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ İstanbul.
- Alexander, C. (1977). A Pattern Language; Towns, Building, Construction, New York, Oxford University Press.
- Baykan, A., Boynudelik, Z., Sevingen, B., Uluoğlu, B. (2014). Tarihi Belleğimiz İçinde Büyük Valide Han, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Boyacıoğlu, D. (2010). 'Arap Hanı ve Yapının 18-19. Yüzyıl İstanbul Hanları İçindeki Yeri', Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, C.15, N. 2.
- Byard, P.S. (2005). The Architecture of Additions; design and regulation, New York, W.W. Norton & Company.
- Çelik, Z. (1996). 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 32-34.
- Diğiroğlu, F. (2014). “İstanbul-Tebriz Ticaret Hattında Valide Han (XIX-XX Yüzyıl)” Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, N.31, 69-112.
- Eyüboğlu, E. (1998). Tarihsel Süreç İçinde Şehrsel Biçimlenmeyi Yönlendiren Etkenler ve İstanbul Örneği, Basılmamış Doktora Tezi, İTÜ, İstanbul.
- Grimmer, A. E., Weeks, K.D. (2010). 'New Exterior Additions To Historic Buildings: Preservation Concerns', Pamphlet; Preservation Briefs 14, NPS, 1-4.
- Gülenaz, N. (2011). Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar, İstanbul, İTO Yayınları.
- Güran, C. (1978). Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, Ankara, VGM Yayınları.
- Harvey, D. (2008) “The Right to the City”, New Left Review, V.2, N.53, 23-40.
- Kösemen, D. (2005). İstanbul Ticaret Bölgesinin Oluşumunu Etkileyen Çevresel Faktörler ve Hanların Mimari Kurgusu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ FBE, İstanbul.
- Kuban, D. (2010). İstanbul Bir Kent Tarihi; Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lefebvre, H. (1991). The Production of Space (trans. Donald Nicholson-Smith), Oxford, Blackwell.
- Macdonald, S., Lardini, S., Arato Gonçalves, A. P., Matarese, L. (2015). Contemporary Architecture in Historic Urban Environments, Los Angeles, GCI.
- Oliver, P. (2006). Built to Meet Needs: Cultural Issues in Vernacular Architecture, New York, Elsevier.
- Perez de Arce R. (2015). Urban Transformations and the Architecture of Additions, New York, Routledge.
- Serageldin, I. (1989). “Architecture and Society”, 75-87 Serageldin, Ismail. Architecture and Society. Ed: I.Serageldin Space for Freedom (ed.), London, Butterworth Architecture.
- Semes, S. W. (2009). The Future of the Past: A Conservation Ethic for Architecture, Urbanism, and Historic Preservation, New York, W.W. Norton & Company.
- Serageldin, I., Davidson, C. (1995). Architecture Beyond Architecture, London, Academy Editions